

MUSIQİ*Muğamlarımızın Böyük Interpretatoru**110 il əvvəl doğular böyük ustad Əhməd Bakıxanovun xatırşına həsr olunur.***Rafiq MUSAZADƏ**

“DÜGAH” DƏSTGAHI

Azərbaycan xalq müsiqisi mədəniyyəti xadimləri arasında zəmanətinin gözləpedən, görkəmli tarzən, kamil müğam biliçisi Əhməd Bakıxanov şərəfi bir yer tutur Əhməd müəllim ömrünün sonuna qədər klassik müğam irtisimizə sadıq qalmış, onu dam təmildədir, inkişaf etdirmişdir. O, xalq müsiqisinin tablığının özünü ifaçılıq sonəti və pedaqoji toləni ilə həyata keçirmişdir. Əhməd müəllimin müğam janrınmı sirlərinin nəinki ortağında çıxmış, həm də lad-intonasiya baxımdan bir-biri ilə ciddi fərqlənen müğamların rəngarang müsiqî çalarlarını, melodiyalarını professional tarzın kimi məharətli ifa etmişdir. Zəmməcə Əhməd Bakıxanov haqqında çoxlu sayıda məqənlər, elmi məmənualar və kitablarda tarzının möhtəşəm sonəti haqqında gözəl bilgilor daire edilmişdir.

“Əhməd müəllim özü deyirdi ki, man keçmiş anionalarə klassik ifaçılıq sənətinə, görkəmli müsiqىçilərin və xanəndələrin bizim üçün qoyub getdikləri zəngin mədəni irsə bir yaradıcı kimi münasibət bəsleməyə çalışıram. Bir də ki, axı müğamı janrıñ dəyişməz bir sey kimi başa düşmək doğru deyildir”. Odur ki, Əhməd Bakıxanov pedaqoji fəaliyyəti dövrü müğam programları üzərində daim işlənilis şöbə və güşələrin ayaqları və yərlərindən dəqiqlişdirmələr aparmış və dəstgahların klassik işləş və formalarını qoruyub saxlaya bilmüşdür”. Cabir Soforov. “Azərbaycan xalq çalğı alətləri an-sambılı” Baki Azəmərov, 1971-ci il səh. 20.

Məlumdur ki, “Dügah” dəstgahı “Rast” “ailəsinə” mənsubdur. Əhməd müəllimin ifaçılıq mökiyəbində yəni yaradıcılıq işləhbəndə bu oxşarlıq xüsusi olaraq nəzərə çarpır. Lakin bu eynilik heç də bu iki müğamın emosional təsir gücünün yeknəsək olmasına gətirir çıxmır.

Öyanı olaraq Əhməd Bakıxanovun 1938-ci ildə tərtib etdiyi müğam programındaki “Dügah” və “Rast” müğamlarının aşağıda qeyd olunan tərkibdə melodik strukturları haqqında bəzi müləhizələrimizi nəzərə çatdırıq. Aşağıdakı cədvəllərlə “Dügah” və “Rast” dəstgahlarının quruluş strukturları verilmişdir. Cədvəllərdən tətqiqatçılar şəbəkə və güşələr müstərek hissələrdərdir.

CƏDVƏL 1**“DÜGAH” DƏSTGAHI**

1.Bordəst	2.Dügah	3.Bayati-Qacar
4.Qatar	5.Ruhul-ürvah	6.Zəmin xarə
7.Mavarənnöhr	8.Şah Xotai	9.Hüseyni
10.Şikosteyi-fars	11.Xavoran	12.Əraq
13.Qorayı	14.Əyəq Əodal	

CƏDVƏL 2**“RAST” DƏSTGAHI**

1.Bordəst	2.Rast	3.Uşsq
4.Hüseyni	5.Vilayoti	6.Xocaste
7.Xavoran	8.Əraq	9.Pəncəgh
10.Rak	11.Qorayı	12.Əyəq

“Rast” və “Dügah” dəstgahları qohum dəstgahları kimi forma və məzmun etibarı ilə bir-birilər yaxındır, onların şöbə və güşələrinin istinad etdiyi pərdələr də, müğamın müştərok lad və səs düzülməndə bir o qədər münasib vəziyyətdə olur.

Əvvələdə qəz-i etdi ki, "Dügah" dəstgahı "Rast"la "qohumdur". Lakin bu ona əsas vermik ki, bu müğamların təkcə maye ucalığı ilə bir-birində fərqli olmasının irəli çəkək. Dəstgahların lad əsaslarının, eyni zamanda şöbə və güşələrdə xüsusi ayaqların melodik və ritmik cəhətdən uyğun olmasına baxmayaraq bu müğamlar lad intonasiyaya, şöbə və güşələrin müxtəlifliyinə və onların emosional təsisi dairəsinə görə də fərqlənlərlər.

Cədvəl 2-də göstərilən "Rast" dəstgahında "Hüseyni" güşəsinə qədər olan hər üç şöbə və ya güşələr mayayı "Rast"ın istinad pərdəsinə tabedilər. Cədvəl 1-də verilmiş "Dügah" dəstgahında isə "Hüseyni" ya qədər olan şöbə və güşələrin arasında "Ruhul-Ərvah" şöbəsi vardır ki, maya ətrafinda səslənən və ona təbe olan güşələrdən "Ərqli" olaraq özünün istinad pərdəsinə malikdir. BUNDAN ELƏVE "Dügah" dəstgahındaki "Hüseyni" güşəsinə qədər olan şöbə və güşələri lad-intonasiyasi, melodik arxitektönikanın quruluşu üçün işlədiplen ifadə vasitələrinin müxtəlifliyi baxımından "Rast" müğamının hamını hissəyə qədər olan şöbə və güşələrdən fərqlənlər.

Artıq "Hüseyni" şöbəsindən sonra mənzərə dayışır, sanki qonşu manqalələrdən yola çıxan iki qatar bir müddədən sonra ceyni bir məntəqədə gərçür və bir-burına qoşularaq irəliyi doğru hərəkət edirlər. Bu misali hər iki dəstgah üçün də samil edə bilərik. Cadvallarda hər iki müğamda "Hüseyni" şöbəsindən sonra gələn şöbə və güşələrdə nainki özüldən, hətta ordakı musiqi sıkrı, melodii kompozisiyası, lad intonasiyası, istinad pərdələri də ceynərlər. Bu da albət də "Dügah" dəstgahının bir qədər özünməxsus ifa tarzını, intonativ təsir gücünü "Rast" dəstgahına təbcə etdirilməsindən gətirin çoxdur.

Müayisəli təhlil üçün cəlb edilən not misallarından aydın şəkildə görünür ki, Əliyəd Bakixanovun üslub, yaradıcılığın üçün xas olan gərginmələr, müğam xalları, ifa məziyyətləri hər iki dəstgahın lad-intonasiya bünövrəsini "Rast" ladı əsasında qurur. "Dügahın" lad-intonasiya məkanınam "Rast" ladı üzərində qurulması ilk növbədə yuxarındakı cadvallarda göstərilən müxtəliflik şöbə və güşələrin olması ilə izah edilir. Digər tərfdən şöbə və güşələrin spesifik ayaq xüsusiyyətləri də "Dügah" lad-intonasiya baxımından "Rast" ladına bağlayılır.

İndi galim müsəyyan müqaiyyət aparmaq üçün görkəmləi tarzları Mirza Fərzayev (1847-1927), Mirza Mansur Mansurov (1887-1971) və dahi bəstəkarımız Ü. Hacıbəyovun rəhbərliyi ilə 1925-ci ildə türk musiqi texnikası Şərqi şöbəsinin müğam komissiyası tərəfindən təsdiq olunmuş proqramda "Dügah" dəstgahının tərkibi ilə tanış olaq.

CƏDVƏL 3

M.F.RZAYEV		
"DÜGAH"		
1.Dügah	2.Ruhül-ərvah	3.Zəmin xarə
4.Naleyi-zənburi	5.Pehləvi	6.Mənəvi
7.Mavərənnəhr	8.Hicad-Bağdadı	9.Cəbri
10.Şah Xətai	11.Şirin-şəkər	12.Dügah

CƏDVƏL 4

1925-ci il Şərqi şöbəsi-muğam komissiyası tərəfindən tərtib edilmiş proqramdakı "Dügah" dəstgahı

1.Dügah	2.Ruhül-ərvah	3.Zəmin xarə
4.Mavərənnəhr	5.Hicaz	6.Gəbri
7.Şah Xətai	8.Sarorc	9.Dügah

CƏDVƏL 5

M.M.MANSUROV

M.M.MANSUROV		
"DÜGAH"		
1.Dügah	2.Güseyi Bay.Qaçar	3.Ruhül -ərvah
4.Mavərənnəhr	5.Hüseyni	6.Şikəsteyi-fars
7.Dilruba	8.Əraq	9.Zəngi-şütr
10.Rak	11.Dügahə ayaq	

Öləttə ki, bu cədvəllərdə (3,4,5) verilmiş hər bir rədifi dərəcədə şöbə və güşələrin müxtəlifliyi özünməxsus səslənilər, lad-intonasiya baxımından "Rast" dəstgahından nəzərə çarpacaq dərəcədə forqlı olmayı aydın görünür.

İralıda bu cadvallonnar hər bir haqqında elmi-nəzəri təhlili aparılacaqdır. Amma bizim araşdırılmalarımız yuxarıda adları çəkilən sonatkarların ifasında səslənən "Dügah" dəstgahının hansımısa qeyd etmək deyildir. Əsas məqsəd bu gözəl müğam konfeylərinin qoyub getdiyi musiqi xəzinəsinin sirlərinə dərindən araşdırıb onun məxsusi cəhətlərini müasir və geləcək nəslə ötürümkədir.

Bizə malumdur ki, "Dügah" dəstgahı keçən osrin 40-ci illərin axırdında orta ixtisas musiqi məktəblərinin müğam tədris programından çıxarılmışdır. Sual olunur ki, niye sabəblər müxtəlifdir. Galin, burları aydınlaşdırıb.

1980-ci illərin avvalında məşhur müğam tədrisçisi tarzın Kamil Əhmədovun evində olarkən, səhəbat onasında bu sualtı ona verdim. Bu zaman o, məsəlin üstündə olan tari mənə göstərməklə verdirdiyim sualtı cavab verdi. "Yaxşı, bax görüm "Əraq" şöbəsi hara düşür" - deyib, sanki özü də buna cavab olaraq barmaqını tərəf ikiqəti vətəvəsindən "mi bəmol" pərdəsinə qoyaraq dedi. "Oxuyan üçün bura çox çətinidir". Soruşdum ki, təkcə buna

göra. Sonra ise söhbətin istiqaməti dəyişildi. Amma hiss etdim ki, əsas məhiyyəti açıqlamaq istəmir. Mən də etik qaydalar gözləyərək ağısaqqal müellimə artıq suallar verməkdən çekindim. Bu suallar neden ibarətdir

Əgar "Əraq" şöbəsi xanəndələr üçün (hamisəna adı deyil) çox çatılık törədir, onda bu boyda dostlığı lağış etmək naya lazım idi. Yaxud "Əraq" şöbəsi bir sabəb kimi göstərilir, onda niyə o arəfədə "Bayati-Qacar" dostluğunun "Zil bayati-Qacar" şöbəsinən sonra galan "Düagh" dəstgahının 5 şöbə və guşələri də lağış olunurdu. "Düagh" dəstgahının 1925-ci il türk texnikumunun "Şorq şöbəsi"nin müğəm programına asasən orada göstərilən tərkibdə ("Əraq" şöbəsiz) saxlamak ki, mümkün idi. Yaxud həmin dəstgahın müğəm dəstgahının 5 şöbə və guşələri də lağış olunurdu. "Mugamın instrumental formada saxlanılması çox çatın bir problemə də deyildim?".

Bəli, suallar çöxdür, görünür burada əsas səbəb tamam başqa mövqedər izah olunmalıdır. Doğrudur ki, "Dügah" dəstəgünün "Əraq" şəbəsi haqqında söhbətlərin müzakirə obyektinə çevrilmişdir. Lakin bu əsas, həllədici amiyyətdi. Başlıca səbəb oandan ibarətdir ki, bu hadisə yuxarıda göstərdiyimiz 40-ci əiların axırında ölkədə bay verən ictimal-siyasi proseslərin sırasında bağlı olmuşdur.

1947-1948-ci illərdə Kommunist partiyasının Mərkəzi komitəsi ideoloji işinin vəzifələrini müəyyən edərək, adəbiyyat və incəsənətin inkişafında ki "ciddi nöşanlar" işkəşərəq bir sər qarətar qəbul etdi. Qarətar deyildi - "Müsələdə formalist səndəmələri özünü göstərin. Bütün bunlar bəzən incəsənət işçiləri yaradıcılığının xalq heyati manafeyindən, partiyannı siyasetdən ayrı düşməsi kimi müəyyən bir təhlükənin mövcud olduğu deməkdən Bəzən kədər və möyusluq, galəcəyə inançsızlıq ifadə edən əsərlər çap olunma və xaydu ifadə edildir."

1948-ci ilde Moskvada Jdanovun "Böyük dostluq" operasının koskintı tənqidü zamani çıxarışında kommunist ideologiyası işində idəyəzərə kəsəm politizm və burjuşa ideologiyasının ayrı-ayrı təzahürlərə ciddi zərbələr vurulmasına təkildə irali sürdü.

Bu çıkışlardan sonra, bütün onşor respublikalarda olduğu gibi, bizim respublikada o çıkış münasibet bildirmek üçün partiya karşısındaysa hesab verilmeli idi. Odur ki, bəzi çarçılıqlar, ham Azərbaycan Mərkəz Komitəsində və ham o Bəstəkarlar İttifaqında (qeyd: əfsus ki, artıq Üzeyir bay o illardır xəsta vəziyyətyatda idi) müğənnimiz, əsasən Əhməd Baykhanova qarşı tözyiqlər etməyə başladılar. 1925-ci ilde olduğu kimi buna dövrde Avropa sayğı yeterin bəzi bəstəkar və dirijorlar - "Batayi-Şiraz" - "Batayi-İsfahan" - kimi müğənnim haqqında: bunlar növdir. Biz bununla hər gedirik, - deyərək böyük təhlükələt apamağa başladılar. Tarda yalnız notlu

əsərər çalmağı təklif edirdilər. Əhməd müəllim üçün çox çətin vəziyyət yaranmış idi. Onu hətta bir-iki dəfə dövlət təhlükəsizlik komitəsinə de çağırılmışdır.

Sovet ordusunun Büyük Vatan müharebesindeki qələbəsindən sonra "Dügəh" vo ona bənzər müqəmların radiodi, konsert salonorlarında sözləndirilməsinə qarşı Əhməd mülliətin zənglər daxil olurdu. Qəmli, kədərlər təsir başlanıv müqəmların efridən çıxarılmış taqlıbları tərih sürülürdü.

Düsünde mahiyet ondan ibarat idi ki, lađ-intonasiya baxımından ey-
Ön melodik sađgiya malik olan, dini marasimlarda oxunun Quran
ayeleri, mərsiyeler, dualar və s. həvalar əşən "Dügah" müğamı üstündə ifa
olunduğundan bəzi qızıvvətlər bu məsələni işirdərək həmin dövr məvjud
rulusun apardığı siyasetə, kommunist ideologiyasına və ateist töbliğatına qar-
şı yönəldiyini və bunun cəmiyyətə "zərərlə nüticələr" veracayıni asas tutaraq
bu cür müğamların tədris programından çıxarılmış masalasını qaldırırdılar.
Odu ki, Əhməd Bakıxanov bu tezyiqlər qarşısında müğamlarımızda
müəyyən dəyişikliklər etmək məcburiyyətyində qalmışdı. Ona görə da həmin
illərdə sözün əsl menasında "Dügah" dəstgahi represiyaya uğradı. Bununla
barəbar "Bayati-Qacar" dəstgahında da düzəlişlər edildi. Bəs ki, bu dəst-
gahın beş şöbə və güşələri.- 1. "Dügah", 2. "Ruhül-ərvah", 3. "Zəminxa-
ra", 4. "Şah Xətai", 5. "Mavarənnəhər" də tədris programından çıxarıldı
Başqa müğamlarda olan bəzi şöbə və güşələrin adları kiçik dəyişikliklər
mənəz qaldı.

Bu sebebden de mektobin mugam şöbasının rəhbəri kimi Əhməd Bakıxanov "Dügah" dastğıhını na radioyda, na de qramafon valına, na do kitə nota yazardırımsıdır. Odur ki, Mırza Mansur kimi Əhməd mülliətin öz ifasınna bu muğam bize galib çıxmamışdır. Lakin bütün hənlər baxmayaq radız arasdırmalar, xarşıları apardıqdan sonra "Dügah" dastğıhın Əhməd mülliətin özünə həsr olunduğu təsdiq edildi, nota köçürülməsinə müvafiq olmuşdur.

Bu materialda istifadə olunan həziz məlumatlar Əhməd Bakıxanovun oğlu Məmmədrzə Bakıxanovun xatirələri əsasında qələmə alınımışdır.

X X X